

เป้าหมายและวิธีการที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย

เรียบเรียงจากคำบรรยายในการประชุมปรึกษา เรื่อง “ปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบัน”

จัดโดยกลุ่มสันติวิธี ณ ตึกมหิตล สมาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทย

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๙

สิ่งที่ผมจะพูดในวันนี้ สำหรับท่านที่คุ้นกับข้อเขียนของผมก็คงจะรู้ว่า ไม่มีอะไรใหม่เท่าใดนัก เพราะหลาย ๆ อย่างผมก็พูดมาแล้วโดยเฉพาะหลักของสังคมที่พึงปรารถนา

ผมขอเริ่มต้นว่า สังคมที่เราปรารถนาที่เราวางเป้าหมายที่จะดำเนินการให้เป็นสังคมที่น่าอยู่นั้น จะต้องเป็นหลัก ๔ ประการ คือ

๑. สมรรถภาพ
๒. เสรีภาพ
๓. ความยุติธรรม
๔. ความเมตตากรุณา

ผมจะขอขยายความสักเล็กน้อย สมรรถภาพนี้หมายถึงการดำเนินการต่าง ๆ ไม่ว่าจะของราชการ กิติ หรือของเอกชนกิติ จะต้องลงทุนน้อยที่สุด และได้ผลมากที่สุด และตรงเป้าหมาย ข้าราชการไม่มีทุจริต ไม่มีการทะเลาะแหย่ สามารถจะดำเนินการไปได้ตามเป้าหมายตามขั้นตอน สมรรถภาพยังรวมถึงการพูดจริง ความสุจริตใจ ตรงไปตรงมา

เสรีภาพนี้ ผมหมายถึงความถึงเสรีภาพทั้งทางร่างกาย เสรีภาพในชีวิต เสรีภาพทางการเมือง เสรีภาพในทางเศรษฐกิจ บางคนบอกว่าประเทศตะวันตกที่ใช้ลัทธิทุนนั้นมีเสรีภาพทางการเมือง แต่ไม่มีเสรีภาพในทางเศรษฐกิจ เพราะเหตุว่าความยากความจนกับความมั่งมียังห่างไกลกันนัก เสรีภาพในทางเศรษฐกิจมีอยู่ในประเทศที่เราเรียกว่าประเทศคอมมิวนิสต์ แต่จะมีมากหรือน้อยนั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง หมายความว่าในทางเศรษฐกิจไม่ด้อยกว่ากันมากนัก แต่ไม่มีเสรีภาพทางการเมือง ใครจะมาพูดจะมาตั้งพรรคการเมืองซึ่งไม่ตรงกับนโยบายของรัฐบาลไม่ได้นี่เป็นการปราศจากเสรีภาพทางการเมือง

ความยุติธรรมในสังคมก็คือว่า ไม่ว่าใครจะเกิดมา มีอำนาจวาสนา เกิดมาเป็นลูกคนมั่งมีหรือคนจน ต่างเสมอภาคกันหมด ทำผิดต้องขึ้นศาล ไม่ใช่ทำผิดแล้วจะอยู่ในอิทธิพลของบิดามารดาหรือของเพื่อน ใครทำดีก็ได้ดี ใครทำชั่วก็ได้ชั่ว แรงงานก็ควรจะได้รับค่าตอบแทนเช่นเดียวกับนายทุน นี่เป็นความยุติธรรมทั้งในด้านเศรษฐกิจและกฎหมาย

ความเมตตากรุณาก็จำเป็นที่จะต้อง มี เพราะเหตุว่า คนที่เกิดมาง่อยเปลี้ยเสียขา สติปัญญาที่บิที่อยู่ในชนบทที่ยากไร้ ก็ควรจะได้รับการเกื้อหนุนเป็นพิเศษจากผู้มีอำนาจวาสนา

ผมเข้าใจว่า ถ้าสังคมใดมีลักษณะอยู่ ๔ ประการนี้แล้วจะดำเนินไปสู่สันติ และสันตินี้ เราก็รู้กันอยู่แล้วว่าเป็นความสุขอย่างเลิศ จึงเชื่อว่าคำคำนี้เป็นเป้าหมายของสังคมไทย

อาจจะผู้ถามว่าหลัก ๔ ประการนี้ อะไรสำคัญที่สุด คำตอบของผมก็คือว่า เสรีภาพสำคัญที่สุด ถ้าเราเชื่อในศักยภาพของสมองมนุษย์แล้ว ถ้าปล่อยให้เขามีเสรีภาพแล้ว ความยุติธรรม สมรรถภาพ และความเมตตากรุณาจะมาเอง เพราะฉะนั้นผมจึงขอย้ำในข้อที่ว่าเสรีภาพสำคัญที่สุดในกรณีนี้ ทุกวันนี้เรามักจะบ่นกันว่าบ้านเมืองของเรามีเสรีภาพมากเกินไป ใครจะทำอะไรก็ได้ มือใครยาวสาวได้สาวเอา แต่ความจริงคำว่า “เสรีภาพ” กับ “เสรีนิยม” ผิดกัน ไม่เหมือนกัน บ้านเมืองที่มีลักษณะเสรีนิยมนั้น มีลักษณะไปอีกอย่างหนึ่ง แต่บ้านเมืองที่แต่ละคนมีเสรีภาพในความคิดในความอ่านในการรวมกลุ่มเป็นสมาคมเป็นอีกอย่างหนึ่ง ผมคิดว่าควรจะทำความเข้าใจกันเสียแต่เดี๋ยวนี้

เมื่อได้นิยามเป้าหมายของสังคมที่พึงปรารถนาแล้ว มาดูสภาพปัจจุบันนี้ ก็ยังเห็นว่าขาดอยู่หลายประการ ขาดทั้งสมรรถภาพ ขาดทั้งเสรีภาพ (ถึงแม้ว่าประเทศไทยเวลานี้จะมีเสรีภาพในทางการเมืองมากกว่าเพื่อนในแถบประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้) ขาดทั้งความยุติธรรมขาดทั้งความเมตตา กรุณา มีแต่ประหัตประหารกันเป็นส่วนใหญ่ และระบบสังคมในประเทศไทยก็เป็นระบบนายทุนแบบผูกขาด

ผมก็หวนกลับมาคิดว่า ทำไมจึงเกิดเรื่องพรรคนี้อันขึ้น ถ้าพูดไปแล้วก็เป็นการนึกถึงตัวเองในสมัย ๒๐ ปีก่อน ที่ตนได้มีส่วนในการทำราชการ มีความรับผิดชอบพอใช้ที่จะทำการพัฒนาบ้านเมือง ทำไมจึงได้ปล่อยให้เกิดเรื่องเช่นนี้เข้า ผมก็ได้รับคำตอบว่า (นี่พูดถึงส่วนตัวผมและเพื่อนรุ่นเดียวกัน) ในสมัยรับราชการและมีความรับผิดชอบพอสมควรในระบบเศรษฐกิจและสังคมนั้น เราเอาใจใส่ในเรื่องหนึ่ง คือเรื่องสมรรถภาพของระบบเศรษฐกิจของไทย

ท่านทั้งหลายคงจำได้ว่าหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ มีการทุจริตมากขึ้นในวงราชการ มีการให้อภิสิทธิ์แก่ผู้หนึ่งผู้ใดมากขึ้น และแม้หลังการปฏิวัติของจอมพล ป. พิบูลสงคราม จอมพลผืนก็ยังมีการให้อภิสิทธิ์แก่คนบางชนิดอยู่เรื่อย ๆ และอภิสิทธิ์นั้นก็รุนแรงขึ้นทุกที พวกผมในขณะนั้นสนใจในเรื่องที่ว่าทำให้บ้านเมืองของเราเป็นกลาง ไม่ให้เป็นเรื่องมุขโลกนะ ไม่ให้เป็นเรื่องที่จะให้อภิสิทธิ์แก่ใครได้ จึงได้พยายามปรับปรุงระบบเศรษฐกิจและสังคมให้เป็นไปตามที่หวังไว้ เช่น ยกเลิกสำนักงานข้าว ให้มีการค้าข้าวอย่างเสรี เราพยายามที่จะทำให้ระบบเศรษฐกิจและระบบการคลังของเราเป็นไปโดยเรียบร้อยยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น เมื่อครั้งก่อนเงินคงคลังมีอยู่เท่าใด มักจะไม่ใช่ที่รู้จักกัน บัญชีงบประมาณก็ไม่ได้ พวกเราก็มาแก้ปัญหาเหล่านี้ จนกระทั่งปรากฏว่ามีสมรรถภาพพอสมควร

แต่ถึงกระนั้นก็ตามเราดำเนินการเลยไปอีก จนกระทั่งสร้างสิ่งที่เราเรียกว่า “พื้นฐานในการพัฒนาเศรษฐกิจ” เช่น ตัดถนนหนทางให้มากขึ้น มีกระแสไฟฟ้าใช้มากขึ้น มีเขื่อนชลประทานมากขึ้น มีสินเชื่อกการเกษตรมากขึ้น ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นการทำโดยส่วนรวม ทำให้มีผลประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ทำให้รายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น ๖-๘ % ๑๖% ก็เคยมี นี่เป็นสิ่งที่ครั้งหนึ่งเราเคยภูมิใจ แต่เมื่อมาคำนึงถึงส่วนย่อยในชนบทที่ดี ในด้านกรรมกรที่ดี เราก็รู้สึกที่เราได้บกพร่องเป็นอย่างมาก นี่เป็นมูลเหตุแห่งความคิด (ซึ่งผมเองก็ได้มีอยู่เมื่อประมาณ ๕ ปีที่แล้วมา) ว่าที่เราทำไปนั้นไม่ค่อยถูก

ที่ผมนำมากล่าวนี้ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า ระบบนั้นมันดีอยู่ชั่วขณะหนึ่ง และดีอยู่ในขอบเขตจำกัด ไม่ทั่วถึงชนบท เพราะฉะนั้นผลที่เกิดมาก็คือว่า มีใครยาวสาวได้สาวเอา เพราะเหตุว่า เมื่อสร้างถนนแล้ว ใครมีรถวิ่งได้ ก็ได้เปรียบกว่าคนอื่น คนที่ไม่มีรถ ไม่รวบรวมเป็นสหกรณ์ ก็ถูกคนอื่นขูดรีดเป็นธรรมดา นี่เป็นความบกพร่องของพวกขุนนางที่รับราชการอยู่ในขณะนั้นได้ทำเอาไว้ สำหรับคนรุ่นต่อไปขออย่าได้ทำอย่างนี้อีก ควรจะทำให้มันดี อย่าให้มันแย่ไปกว่านั้น นี่เป็นความบกพร่องของระบบปัจจุบัน

ความบกพร่องของคนที่ยากเป็นมาร์กซิสต์ อยากเป็นคอมมิวนิสต์ในขณะนี้ ผมก็ว่ามีอยู่ ผมไม่เห็นด้วยกับเบนเนตที่ว่าในเมืองไทยเรายังไม่เคยมีรัฐบาลฝ่ายซ้าย รัฐบาลคอมมิวนิสต์ เพราะฉะนั้นเราจึงไม่รู้แน่ว่ามันจะเลวอย่างไร แต่เราก็รู้แน่กว่าที่อื่น ๆ มันเลวกันอย่างไร อย่างที่ผมได้เรียนเอาไว้ว่าเสรีภาพในทางการเมืองในระบบคอมมิวนิสต์มันเป็นไปได้ จะไม่มีเป็นอันขาด ที่ในประเทศรัสเซียพวกเราจะมาประชุมกันอย่างนี้ เพื่อพิจารณาว่าระบบการปกครองของรัสเซียไม่ดี จะต้องเปลี่ยนแปลง ถ้า

พวกเราล้าประชุมกันอยู่แล้ว พวกเราจะต้องไปโรงพยาบาลบ้างทุกคน เพราะเหตุว่าการลงโทษผู้
ที่คิดอ่านผิดจากรัฐบาลรัสเซีย ก็คือการส่งโรงพยาบาลบ้าง เพราะเหตุว่าถ้าไม่ทำไม่จึงบอกว่ารัฐบาลไม่
ดี มันต้องบ้ำแน่ ๆ นี่เป็นความจริงในรัสเซีย ในเวลานี้ใคร ๆ ไปเมืองจีนกันมาก็บอกว่าดีร้อยแปด ลอง
ใครบอกว่าเหมาไม่ดีสิ ในเมืองไทยเราบอกว่าเสริญไม่ได้เราพูดได้ แต่ถ้าเราไปเมืองจีนและพูดว่าเหมาใช้
ไม่ได้สิ ใคร ๆ อาจจะรู้สึก แต่ผมรู้สึกว่าการเมืองเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาอย่างยิ่ง เพราะ
ฉะนั้นทั้ง ๆ ที่เป็น “หัวหน้าคอมมิวนิสต์” ผมก็ยังเห็นว่าประเทศไทยไม่ควรเป็นคอมมิวนิสต์

มีบางท่านอาจจะถามว่าสังคมนิยม ทุนนิยม มันเป็นอย่างไรกันแน่ คำตอบผมซึ่งอาจจะต่างจาก
คนอื่นก็คือ เวลานี้พรรคการเมืองที่เรียกตัวเองว่าพรรคทุนนิยมนั้นไม่มีเลยในโลก ส่วนมากมีแต่พรรคที่
เรียกตัวเองว่าพรรคอนุรักษนิยม หรือมีฉะนั้นก็พรรคเสรีนิยม เพราะฉะนั้นจึงดูยาก ที่ร้ายที่สุดก็คือ
พรรคที่เรียกว่าพรรคสังคมนิยมก็มีอยู่มากมายเหลือเกิน มีอยู่กว่าร้อยลัทธิ แต่ผมแยกออกมาเป็น ๒
อย่าง คือสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ และสังคมนิยมประชาธิปไตย เช่นที่มีอยู่ในอังกฤษ เยอรมัน และ
แถบสแกนดิเนเวีย อันหลังนี้จะมีพระมหากษัตริย์ก็ได้ไม่มีก็ได้ แต่ดำเนินตามระบอบรัฐสภา สังคมนิยม
ประชาธิปไตยนี้ผมแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ประเภทแรกเห็นว่าปัจจัยการผลิตทั้งหลาย รัฐบาลจะต้อง
ควบคุมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ประเภทที่ ๒ ยังปล่อยให้เอกชนทำกิจการบ้าง สำหรับประเทศไทยนี้
ผมไม่มีข้อสงสัย ที่รัฐบาลจะเอามาทำนั้น ทำไม่ได้แน่ ๆ เพราะเหตุว่าสมรรถภาพของข้าราชการเรานั้นแล้ว
เต็มที เพราะฉะนั้นอย่าเลยที่จะเอาสังคมนิยมแบบประชาธิปไตย ชนิดแรกนี้เอาโรงงานต่าง ๆ มาเป็นของ
รัฐบาล อย่าเลยทีเดียว หรือแม้กระทั่งการขายข้าว พวกเราที่เป็นนักเรียนนักศึกษาบอกว่ารัฐบาลค่าเอง
เถอะ อย่าที่เดียว เพราะในทางเศรษฐกิจจะยิ่งร้ายกว่านี้ เมื่อเราปฏิรูประบบราชการและทำให้ข้าราชการ
มีประสิทธิภาพพอสมควร จึงค่อยคิดค่อยอ่านอย่างนั้น

อย่างไรก็ตามผมเองมีความเห็นว่า ทำไมเราจะต้องไปติดกับยี่ห้อว่า เราจะเป็นทุนนิยม สังคมนิยม
หรือเสรีนิยม ทำไมเราไม่คิดปัญหาของเราก่อน แล้วแก้ด้วยระบบของเราเอง ไม่ต้องไปเปิดตำราของ
เหมา มาร์กซ์ เราคิดด้วยสติปัญญาของเราซึ่งมีอยู่ ไม่ใช่ไม่มี คนที่เปิดตำราดูทุกฝั้วกันนั้นไม่มีสติปัญญา
ทำไมเราไม่คิดว่าในความคิดเรา สังคมน่าจะเป็นอย่างนี้ น่าจะเดินทางสายกลาง น่าจะช่วยคนจนมากกว่า
คนมั่งมี ฯลฯ นี่เป็นสิ่งที่ผมคิดว่าพวกเราน่าจะคำนึงกัน เฉพาะอย่างยิ่งเด็ก ๆ ที่ผมเคยเห็นในมหาวิทยาลัย
ของผมนี่มี และในมหาวิทยาลัยอื่น ๆ ก็มี ไม่ใช่มีอยู่แต่ธรรมศาสตร์เท่านั้น ชนิดที่เปิดตำราดูอยู่เรื่อยและ
ตำรานั้นผิดด้วย เขียนผิดเพี้ยนมอมเมา เจ้าตำราเขาเองถ้าฟื้นขึ้นมา เขาก็จะกลับไปตายอีก เรื่องนี้ผมไม่
อยากจะบรรยายละเอียด แต่มันเป็นจริงอย่างนั้น

สำหรับผมเองในเมื่อเรามีปัญหา เราก็หาวิธีแก้โดยไม่ต้องไปเปิดตำรา เผอญมันไปตรงกับตำรา
นั้นตำรานี้ก็ช่างมันปะไร เผอญมันไปตรงกับตำราของคอมมิวนิสต์ ของอดัม สมิธ ปริญญาจารย์ของลัทธิ
ทุนนิยมก็ช่วยไม่ได้ เราทำไปตามที่เราเห็นว่าควรจะทำ และใครจะเรียกเราว่าอย่างไรก็ช่าง ชื่อไม่สำคัญ
อย่างนี้ผมคิดว่าในไม่ช้าเราแต่ละคนต่างก็จะเป็นศาสดา เช่นเดียวกับที่มาร์กซ์ได้เคยเป็นศาสดามาแล้ว

ในเรื่องของประเทศไทย ผมมีความเห็นว่าถ้าเราจะใช้วิธีสันติไปสู่เป้าหมายที่สันติแล้ว เราก็ต้องใช้
วิธีประชาธิปไตย และจะใช้วิธีอื่นไม่ได้ แม้แต่ประเทศบางประเทศในเวลานี้ เช่น อิตาลี พรรคคอมมิวนิสต์

จะขึ้นมาเป็นรัฐบาลได้ด้วยวิธีประชาธิปไตยซึ่งจะเป็นของประเทศไทย ก่อนนี้ก็มีแต่ประเทศชิลี แต่ก็ล้มไปแล้วเพราะฝีมือของซีไอเอ อิตาลีก็กำลังจะเป็นคอมมิวนิสต์ด้วยระบบรัฐสภา

ที่อื่นจะเป็นอะไรก็แล้วแต่ แต่ของเราน่าจะมีระบบประชาธิปไตย ระบบประชาธิปไตยหมายความว่าอะไร หมายความว่าจะต้องมีกฎหมาย ถ้าไม่กฎหมาย มีประชาธิปไตยไปไม่ได้ มีกฎหมายในที่นี้หมายความว่ามิสซันนารี มีสหพันธ์กรรมกร ชาวไร่ชาวนา อีกด้านหนึ่งก็มีนवल กระทิงแดง ชมรมแม่บ้าน พวกนี้ผมจะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยไม่สำคัญ ขอให้ทุกฝ่าย จะได้ว่าแต่ละฝ่ายต้องการอะไร นักการเมืองจะได้เสนอต่อรัฐบาล ข้อสำคัญก็คืออย่าใช้อาวุธเป็นอันขาด ทุกวันนี้เรามักได้ยินเสมอว่า ชาวพิฆาตช้าย ช้ายพิฆาตชวา ความจริงแล้วถ้าตัดเรื่องทหารป่าออกไป ในเมืองนี้มีแต่ชาวพิฆาตช้าย ช้ายไม่มีพิฆาตชวาเลย ช้ายนี้ได้แก่พวกสุนัยนีสิตก็ดี กรรมกรก็ดี พวกนี้ไม่มีอาวุธ ไม่เคยเลยที่จะห้อยลูกกระเบิดโชว์ให้ตำรวจดู อย่างมากก็มีแต่ปืนกระบอกหนึ่งซึ่งไม่ได้จดทะเบียน เอาไว้ป้องกันตัว พวกนี้ถึงแม้จะมีความรุนแรงทางวาจา แต่ก็ไม่เคยรุนแรงถึงขนาดใช้ลูกกระเบิด

ผมเห็นว่าประชาธิปไตยเป็นวิถีทางที่จะนำไปสู่เป้าหมายของเรา และกฎหมายก็จำเป็นสำหรับประชาธิปไตย แต่กฎหมายจะอยู่เหนือกฎหมายไม่ได้ นอกเสียแต่ว่ากฎหมายจะใช้พลังของตนแก้กฎหมายเสียก่อน

ที่นี้มาถึงลักษณะอหิงสา เรามักเข้าใจกันว่าอหิงสาคือหมายถึงการอยู่นิ่ง ไม่ทำอะไร ใครจะทำอะไรฉันฉันก็ยอม นั่นไม่ใช่อหิงสา อหิงสาคือหมายถึงว่าเราไม่ทำร้ายคนอื่น ถ้าเราจะเดินทางสายกลางจริง ๆ เพื่อจะนำตัวเองไปสู่สันติด้วยสันติวิธีแล้ว เราจะต้องไม่ทำร้ายคนอื่น ไม่พกปืนหรือลูกกระเบิดไว้ฆ่าใคร เรากล้าพอที่จะไม่พก

ผมไม่เห็นด้วยกับการถือปืน ผมอยากจะเรียนด้วยว่าเมื่อตอนผมโคตรมลงชียนาตอนยังหนุ่ม ๆ ผมไม่ได้พกปืนเข้ามาเพราะปลงตกแล้วว่า จะต้องใช้อหิงสาทั้งที่เป็นทหาร แต่ก็ใจเย็นอยู่น้อยที่เพื่อน ๆ เขาถือปืน ตอนนั้นผมก็มานึกปลงว่าหากประจัญบานกับญี่ปุ่นแล้ว ผมยิงเขาไม่ได้ เมื่อยิงไม่ได้ก็จะเอาปืนมาทำไม

นั่นเป็นเรื่องส่วนตัวของผม สำหรับอหิงสานั้นผมเห็นว่าเป็นพลังใหญ่ในกระบวนการที่จะนำเราไปสู่สันติ อย่าได้ดูถูกอหิงสา

ผมอยากจะย้อนไปตอนต้นที่บอกว่าเมืองไทยทุกวันนี้มีปัญหาที่จะต้องแก้ แต่ก่อนจะแก้มันเราต้องถามก่อนว่า ใครเป็นเจ้าของปัญหา ผมเองเห็นว่าเจ้าของปัญหาในกรณีนี้คือประชาชนการแก้ไขปัญหาดัง ๆ นั้นจะต้องให้ประชาชนเขาทำของเขาเอง จริงอยู่ ระยะสั้นเราต้องพึ่งรัฐบาล (ซึ่งอาจจะได้บ้าง ไม่ได้บ้าง) ระยะยาวเราต้องพึ่งประชาชน แต่ประชาชนเป็นฝ่ายสำคัญที่สุดที่จะเป็นผู้พิจารณาปัญหาและเป็นพลังในการแก้ปัญหา ประชาชนจะต้องทำ และประชาชนจะทำได้อย่างไร ประชาชนจะทำได้ก็ต่อเมื่อให้การศึกษาประชาชน ถ้าประชาชนได้รับการศึกษาแล้วเขาจะรักความยุติธรรม รักเสรีภาพ มีความเมตตากรุณา และทำให้ข้าราชการมีสมรรถภาพมากขึ้น โดยใช้กฎหมายรวมพลังผลักดัน

นอกจากการศึกษาแล้ว ต้องให้เขามีอย่างอื่นด้วย เช่น ให้เขามีอนามัยที่ดี ให้ลูกเขามีโภชนาการที่ดี มิฉะนั้นสมองจะเตบโตไปไม่ได้ และต้องให้รายได้ในปัจจุบันของเขาด้วย แต่พวกเราทั้งหลายที่พยายามพัฒนาชนบท และพยายามช่วยคนในแหล่งเสื่อมโทรมให้มีความเป็นอยู่ดีขึ้นก็มักจะต้องพบกับทางตัน (ซึ่งมี

อยู่ชั่วคราว) ใครที่ไปชนบทก็ถูกกล่าวหาเป็นคอมมิวนิสต์ไปหมด แต่ว่าเราต้องยืนหยัดในหลักการและพยายามทำให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ อาจมีผู้กล่าวว่าถ้าจะสูงงาก็ไหม้ รอไม่ได้ ถ้ารอไม่ได้ ก็รอไม่ได้ จะมีรัฐประหารก็มีไป แต่ที่แน่ที่สุดก็คือเมื่อไม่ได้ผลในคราวนี้ คราวหน้าก็เอาใหม่ ถ้าวันหน้ามีรัฐประหารมีเผด็จการ ก็มี ๑๔ ตุลาได้อีก คนเรานั้นต้องตั้งต้นกันใหม่ ในชีวิตผมอาจจะไม่เห็น ในชีวิตท่านทั้งหลายอาจจะไม่เห็น แต่หลักการที่ควรจะทำคือการให้การศึกษาอนามัยกับโภชนาการ และรายได้ที่ดีแก่ประชาชน จะต้องมียุติต่อไป พวกเราเป็นเพียงเชื้อเพลิงอันแรกเท่านั้นที่จะให้แสงสว่างให้เขาตื่นขึ้น แต่ถ้าเผด็จการประเทศไทยเกิดเคราะห์ร้าย เราเริ่มงานไม่เท่าไรก็มีรัฐประหารและเผด็จการนั้นมีอยู่อีก ๒๐๐ ปี ก็ช่วยไม่ได้ ไม่มีทาง ผมคิดว่าทางอื่นไม่ใช่ทางที่ถูก ที่คิดเป็นคอมมิวนิสต์และจะปฏิวัติให้เร็ว ๆ นั้นก็คงจะไม่ได้ สำหรับผมแล้ววิถีทางสันตินั้นมีอยู่ทางเดียวเท่านั้น นั่นคือจะต้องใช้ประชาธิปไตย ซึ่งจะต้องมีกฎหมาย จะต้องใช้วิธีอหิงสา และจะต้องเชื่อมั่นมวลชนเพื่อเป็นพลังสำหรับนำไปสู่สังคมที่เราต้องการ